

Pēteris VANAGS

Latvijas Universitāte, Stockholms universitet

Anna FRĪDENBERGA, Anta TRUMPA

Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts

GEORGA MANČEĻA RAKSTĪBAS PRINCIPI: DARBĪBAS PIRMAIS POSMS (LĪDZ 1631. GADAM)*

Georg Mancelius' principles of orthography: the first period (until 1631)

Anotācija. Rakstā analizēta latviešu 17. gadsimta autora Georga Mančeļa pirmā darbības posma darbos (1631. gadā izdotās luterāņu baznīcas rokasgrāmatas „Lettisch Vade mecum“ sastāvdaļas) lietotā rakstība, aplūkoti izmantotie rakstības paņēmieni, kā arī noteikti tiem pamatā esošie ortogrāfijas principi. Pirmā posma darbos ir redzami tie galvenie principi, ko Mancelis liek savas uzlabotās rakstības pamatā. Tos rakstā piedāvāts dalīt šādi: fonētiskais princips, morfēmiskais princips, leksiski tradicionālais princips, diferencētājprincips, tīri gramatiskais princips un leksiski gramatiskais princips. No šiem tikai fonētisko principu Mancelis ir pats eksplīcīti formulējis, pārējie izsecināti datu analīzes rezultātā.

Atslēgvārdi: latviešu valoda; Georgs Mancelis; „Lettisch Vade mecum“; ortogrāfija; rakstības principi.

Abstract. The article analyses the writing system used by the 17th-century Latvian author Georg Mancelius in his early works (parts of the Lutheran church handbook “Lettisch Vade mecum” published in 1631). It examines the spelling used and suggests dividing the orthographic principles as follows: a phonetic principle, a morphemic principle, a lexically traditional principle, a differentiating principle, a purely grammatical principle, and a lexical-grammatical principle. Only the phonetic principle was explicitly formulated by Mancelius himself; the others were deduced through data analysis.

Keywords: Latvian; Georg Mancelius; “Lettisch Vade mecum”; orthography; principles of orthography.

* Raksts sagatavots ar Valsts pētījumu programmas „Digitālās humanitārās zinātnes” projekta „Atvērtas un FAIR principiem atbilstīgas digitālo humanitāro zinātņu ekosistēmas attīstība Latvijā” (Nr. VPP-IZM-DH-2022/1-0002, vad. Sanita Bērziņa-Reinsone) atbalstu.

Ievads

Georgs Mancelis (*Georg Mancelius*, 1593–1654) neapšaubāmi uzskatāms par nozīmīgu personību latviešu rakstu valodas vēsturē tās agrīnajā periodā. Nevar nepiekrīst tiem vērtējumiem, kas par viņu jau doti, piemēram: „1631. gads ir epocha. Šinī gadā pagriežas latviešu rakstu valodas ceļi, no šā gada ir skaitāma tagadējā latviešu rakstu valoda.“ (Augstkalns 1930, 101) Par viņa galvenajiem nopelniem uzskatāmi: 1) latviešu rakstu valodas pamata izmaiņa – pāreja no Rīgas pilsētas valodas uz vidus dialekta lauku izloksnēm; 2) latviešu rakstu valodas apzinātas normēšanas sākums – precizēta rakstība, kā arī gramatika.

Manceļa darbībai, viņa rakstu vēsturei un valodai jau veltīts visai daudz uzmanības – vairākas monogrāfijas un citi izdevumi (piemēram, Līgotņu Jēkabs 1924; Endzelīne 1927; Krēsliņš 1992; Skujiņa 2006), promocijas darbi (piemēram, Elksnīte 2011; Frīdenberga 2016), kā arī neskaitāmi raksti periodikā un dažādos krājumos. Tomēr vienlaikus joprojām trūkst visaptverošu un izsmelšu pētījumu, daudzi jautājumi un aspekti ir ieskicēti, taču nav līdz galam izpētīti. Tas attiecināms arī uz Manceļa veidoto latviešu rakstības sistēmu un tās pārmaiņām viņa darbības laikā. Viens no galvenajiem iemesliem šādam nepilnīgam izpētes stāvoklim ir Manceļa darbu plašais apjoms.

Viņa dzīves laikā darbi publicēti starp 1631. un 1654. gadu, tātad 23 gadu ilgā periodā. Seniespiedumu bibliogrāfiskajā rādītājā ar Manceļa vārdu šais gados saistītas 14 bibliogrāfiskas vienības (Apīnis 1999, 44–49), kaut skaitīt varētu arī citādi.

Manceļa iespiesto darbu hronoloģija viņa dzīves laikā ir šāda:

- 1) 1631 – luteriskās baznīcas rokasgrāmata „Lettisch Vade mecum“ (salīdzinājumā ar 1586.–1587. gada un 1615. gada Kurzemes rokasgrāmatas izdevumiem pārlabotas daļas – perikopes ar Kristus ciešanu stāstu, katehisms un labota un papildināta dziesmu grāmata, kā arī jaunas daļas – Stāsts par Jeruzalemes izpostīšanu, jaunas dziesmas un apokrifis Zīraka gudrības grāmata);
- 2) 1637 – pirmo reizi latviski tulkotas Zālamana pamācības „Die Sprüche Salomonis“;
- 3) 1638 – pirmā vācu-latviešu vārdnīca „Lettus“ kopā ar vārdnīcas tematisko daļu „Phraseologia Lettica“ un desmit sarunām kā latviešu valodas paraugiem;
- 4) 1643–1644 – atjaunots un pārlabots rokasgrāmatas „Lettisch Vade mecum“ izdevums;

5) 1654 – oriģinālu sprediķu krājums „Lang-gewünschte Lettische Postill“ trīs sējumos.

Pētījumam, kura rezultāti daļēji atspoguļoti šai rakstā, kā izpētes **materiāls** izmantoti visi minētie Manceļa teksti. Tas bija iespējams, jo šie teksti ir digitalizēti un pieejami latviešu valodas seno tekstu korpusā SENIE (<https://senie.korpuss.lv/>).

Pētījuma **mērķis** bija noteikt Manceļa lietotās rakstības principus un raksturot to maiņu viņa darbības laikā.

Pētījuma **uzdevumi**:

- 1) analizējot atsevišķos tekstos izmantotos rakstības paņēmienus, noteikt tiem pamatā esošos principus;
- 2) sagrupēt Manceļa tekstus pēc izmantotajiem paņēmieniem un to izmaiņām;
- 3) raksturot iespējamās principu izmaiņas, kā arī skaidrot to pamatojumu.

Pētījums sākotnēji netika uzsākts kā atsevišķs projekts. Tas radās kā sava veida blakus produkts Latvijas Valsts pētījumu programmas „Humanitāro zinātņu digitālie resursi“ projektam „Humanitāro zinātņu digitālie resursi: integrācija un attīstība“, kurā tika izstrādāti principi un paņēmieni latviešu seno rakstu pieminekļu konvertācijai mūsdienu rakstībā, lai būtu iespējama meklēšana korpusā, izmantojot mūsdienu rakstību. Šī projekta gaitā atsevišķiem avotiem tika izveidotas īpašas konvertācijas likumu tabulas, kas ļāva labāk saredzēt avotu rakstības principus un paņēmienus¹. Manceļa tekstu konvertācijas likumu tabulas tad arī kalpoja par vienu no pamatiem esošajam pētījumam.

Kā galvenā **metode** pētījumam izmantota filoloģiska analīze un salīdzināšana. Vispirms ir veikta intratekstuāla (*intra-textual*) rakstības paņēmienu un principu, kā arī to variantu analīze katrā atsevišķā tekstā. Tālāk veikta intertekstuāla (*inter-textual*) salīdzinoša analīze, kad tika salīdzināti atsevišķu avotu analīžu rezultāti (Auer, Voeste 2012, 259–261). Kā šīs analīzes paveids ir iespējama arī krostekstuāla (*cross-textual*) analīze, kad tiek veikta viena teksta dažādu izdevumu salīdzināšana, kas ir nozīmīga Manceļa rakstības attīstības izpētei; šādu iespēju sniedz „Lettisch Vade mecum“ 1631. un 1643.–1644. gada izdevumi (ar visām sastāvdaļām).

¹ Par to sīkāk sk. Andronova, Frīdenberga, Siliņa-Piņķe, Skrūzmane, Trumpa, Vanags 2022; Andronova, Frīdenberga, Pretkalniņa, Siliņa-Piņķe, Skrūzmane, Trumpa, Vanags 2022a; 2022b.

Apjomīgā materiāla analīze ir ļāvusi izdalīt divus skaidri nošķiramus Manceļa tekstu periodus, kā arī pārejas periodu starp tiem. Pirmo posmu veido visi 1631. gada izdevumi, otro posmu – 1643.–1644., kā arī 1654. gada izdevumi. Savukārt 1637.–1638. gada tekstus var raksturot kā pārejas periodu. Tam piemīt gan pirmā, gan otrā posma iezīmes. Ar šiem periodiem mainās gan atsevišķi rakstības paņēmieni, gan arī rakstības principu izmantojums. Pakāpeniski laika gaitā samazinās arī rakstības variatīvuums.

Materiāla plašā apjoma dēļ šai rakstā tiek aplūkota tikai Manceļa darbības pirmā posma ortogrāfija un tās principi.

1. Vispārīgie ortogrāfijas principi

Rakstības jeb ortogrāfijas principus dažādi pētnieki nosauc, definē un klasificē atšķirīgi. Latviešu valodnieciskajā literatūrā 20. gs. pirmajā pusē runāts par fonētisko, etimoloģisko un vēsturisko principu (Blese 1922, 269; 1937). 20. gs. otrajā pusē runāts par fonētisko un morfoloģisko (kas šai gadījumā ir tikai cits apzīmējums etimoloģiskajam) principu (Bendiks 1968), tos papildinot arī ar oriģinālrakstības principu un diferencētājprincipu (Bergmane 1986, 81–82). Šis pats dalījums saukts arī par fonētisko, morfoloģisko un tradicionālo jeb vēsturisko principu (Laua 1997, 141). Nedaudz citādi ortogrāfijas principus ir klasificējis Jānis Loja (1968, 280–281): morfoloģiskais, fonētiskais, tradīcijas, diferenciacijas, dialektālais un oriģinālrakstības princips. Vēl plašāks principu uzskaitījums minēts anonīmajā rakstā Latvijas padomju enciklopēdijā: 1) fonoloģiskais, 2) fonētiskais, 3) grafiskais, 4) morfoloģiskais, 5) etimoloģiskais, 6) tradicionālais, 7) diferenciālais, 8) oriģinālrakstības princips (Jērāns 1986, 358–359).

Apkopojot latviešu valodniecisko literatūru, tomēr redzams visumā vienveidīgs galveno ortogrāfijas principu dalījums: 1) fonētiskais un fonoloģiskais, 2) etimoloģiskais jeb morfoloģiskais, 3) tradicionālais jeb vēsturiskais, arī oriģinālrakstības princips, 4) loģiskais princips jeb diferencētājprincips.

Šāds dalījums ir visai tuvs krievu valodniecības nostādņēm, kurās mēdz minēt šādus principus: 1) morfoloģiskais, 2) fonētiskais, 3) tradicionālais, 4) morfoloģiski grafiskās analogijas princips, 5) diferencētājprincips (Jarceva 1998, 350–351).

Vācu valodnieciskajā literatūrā ir minēti vēl vairāki un nedaudz atšķirīgi principi: 1) fonētiskais, 2) fonoloģiskais jeb fonemātiskais, 3) etimoloģiskais,

4) vēsturiskais, 5) heterogrāfiskais princips jeb diferencētājprincips, 6) ekonomijas, 7) grafostilistiskais, 8) pragmatiskais, 9) gramatiskais, 10) semantiskais princips (Rutkowska, Rössler 2012, 215–216).

Jaunākajā vācu literatūrā rakstības principus mēdz arī iedalīt divās galvenajās grupās – fonoloģiskie (arī fonogrāfiskie) principi un semantiskie principi (piemēram, Neriuss 2003, 2462; Nübling u. a. 2017, 243; Elmentaler 2018, 222–225). Pirmā grupa saistīta ar rakstības sistēmas pieraksta funkciju (*Aufzeichnungsfunktion*), kuras uzdevums ir fiksēt runātu valodu rakstā, bet otrā – ar uztveres funkciju (*Erfassungsfunktion*), kuras uzdevums precīzāk atšifrēt kodēto ziņojumu. Pie fonoloģiskajiem principiem pieskaitīti fonētiskais, fonemātiskais, silabiskais un intonatīvais princips, pie semantiskajiem – morfoloģiskais jeb morfēmiskais, leksiskais, sintaktiskais, tekstuālais un pragmatiskais princips.

2. Rakstības principi Geoga Manceļa darbos

Domājot par Manceļa veidoto un lietoto rakstību, šķiet, ka klasifikācijas izejas punktam būtu jābūt viņa paša izpratnei par to, kādai jābūt rakstībai un kam tai jākalpo. Daļēji to viņš ir eksplicīti izteicis savos darbos, daļēji tas secināms, rakstību analizējot.

Pirmā posma darbos ir redzami tie galvenie principi, ko Mancelis sākotnēji liek savas uzlabotās rakstības pamatā. Tos varētu dalīt šādi: fonētiskais, morfēmiskais, leksiski tradicionālais, diferencētājprincips, tīri gramatiskais princips un leksiski gramatiskais princips.

Manceļa tekstos var runāt arī par silabisko principu, aplūkojot vārdu dalījumu pārņemšanai jaunā rindā, par intonatīvo un sintaktisko principu, analizējot pieturzīmju lietojumu, par leksisko principu, analizējot salikteņu un vārdkopu rakstību kopā vai atsevišķi, arī par tekstuālo un pragmatisko principu, kas saistīti ar teksta uzbūves iezīmēšanu. Tomēr šie gadījumi ir pētāmi atsevišķi un nav šī pētījuma uzmanības lokā.

2.1. Fonētiskais princips

Par rakstības galveno principu Mancelis ir izvirzījis runas **fonētisko** atspoguļojumu. Tieši to viņš arī ir netieši formulējis 1631. gada „Lettisch Vade mecum“ (LVM) izdevuma priekšvārdā. Vispirms izteikta iepriekšējo izdevumu kritika, kur cita starpā norādīts, ka vairums vārdu tajos ir rakstīti ļoti nepareizi un pretēji valodas dabai:

So ifts wiffentlich/ wann fchon alles in den vorigen editionibus richtig vnd recht were/ das es keiner Correctur bedörfffte/ das dennoch **die meiften Wörter fehr vitiofê/ vnd wieder die Natur der fprache gefchrieben fein.** (Manc1631_LVM, 13)

Tālāk Mancelis izsaka savu nodomu, lai labotu šo nekārtību, rakstīt tā, kā būtu izrunājams:

Darumb diefen Vnraht abzuhelffen/ hab Jch/ fo viel müglich mich befliffen/ **die Worte alfo zu fchreiben/ wie fie mögen außgeredet werden.** (Manc1631_LVM, 14)

Galvenais iemesls šai pieejai – lai tekstu varētu lasīt priekšā draudzei saprotamā veidā arī faktiskais valodas nepratējs. Tie, kas latviešu valodu mācījušies un lasījuši no agrākajiem izdevumiem, bieži latviski runājošam klausītājam ir bijuši nesaprotami, ko apliecina zināmais Manceļa citāts:

Daher gefchichts das derjenige/ fo aus Teutfchland zu vns kompt/ vnd diefe fprache nach anleitung der erften vnd andern fchrifft lernet/ nimmermehr verftändlich diefelbe außredet/ fondern es gemeiniglich alfo machet/ das der Pawr nach verrichtetem Gottesdienft fagt: *Kas finna ko tas Wahtzfemmes Kagkis facka.* (Manc1631_LVM, 13–14)

Tādējādi Manceļa doma šai gadījumā ir atvieglot un precizēt lasīšanu pēc iespējas tuvu latviešu valodas sistēmai un izrunai.

Realizējot fonētisko rakstības principu, Mancelis ir spējis dot apzīmējumus gandrīz visām latviešu valodas fonēmām – patskaņiem, divskaņiem un līdzskaņiem. Tam ir izmantoti burti², to kombinācijas, kā arī papildu diakritiskās zīmes. Tiesa, rakstībā nav realizēts princips „viena fonēma – viens apzīmējums“, jo gandrīz visu fonēmu apzīmēšanai eksistē vairāki varianti, gan pozicionāli, gan fakultatīvi.

Manceļa galvenie izmantotie paņēmieni fonēmu vai to grupu apzīmēšanai ir šādi:

- 1) Īsie patskaņi apzīmēti ar vienu burtu <a, e, i (y), u (v)> vai <ā>, ko var traktēt gan kā atsevišķu burtu, gan burtu kombināciju, gan burtu ar

² Rakstā apzināti lietots termins *burts*, lai izvairītos no teorētiskām problēmām, ko izraisa neviennozīmīgais termins *grafēma*.

diakritisko zīmi. Papildus bieži aiz īsa patskaņa burta lietots līdzskaņu burtu dubultoījums;

- 2) garie patskaņi apzīmēti:
 - a. ar patskaņa burtu un sekojošu burtu <h> – <ah, eh, āh, ih, uh>;
 - b. patskanis /i:/ arī ar burtu kombināciju <ie> vai retāk <y>;
 - c. patskanis /a:/ arī ar burtu kopā ar diakritisku zīmi <à>;
- 3) divskaņi apzīmēti:
 - a. ar burtu kombināciju <ee, au, ai, ui>;
 - b. divskanis /uo/ ar patskaņa burtu un sekojošu burtu <h> – <oh>; piedēkļos, izņemot verbu nenoteiksmē, un absolūtā vārda galā, t. sk. prievārdā un priedēklī *no*, parasti apzīmēts tikai ar <o>;
- 4) līdzskaņi apzīmēti:
 - a. ar vienu burtu <b, d, g, j (y), k, l, m, n, p, r, f, β, s, t, w, z> vai to dubultoījumu aiz īsa patskaņa <bb, dd, ll, mm, nn, pp, rr, tt>;
 - b. ar burtu un diakritisku zīmi <ł, ņ, ƚ, ʃ> vai to dubultoījumu <łł, ņņ, ƚƚ, ʃʃ>;
 - c. ar burtu kombināciju <gh>, <gk>, <cz, tz>, <df>, <fch>, <fch>, <tfch>, <dfch>, <ff>, pēc īsa patskaņa arī <ck>; retāk sastopamas burtu kombinācijas <mb>, <ng>, <nņ>, <ņj>, <rƚ>, <ry>;
 - d. ar vienu burtu apzīmētas divas skaņas <x>.

Tādējādi vairumam fonēmu iespējami vismaz divi vairāk vai mazāk regulāri rakstījumi, jo līdzskaņu burti var tikt dubultoti, bet patskaņu garums var reizēm, sevišķi priedēkļa, piedēkļa vai gala zilbē, nebūt apzīmēts. Atsevišķos gadījumos pirmā posma tekstos saglabātas arī vecākas rakstības tradīcijas iezīmes, piemēram, patskanis /a:/ apzīmēts ar burta dubultoījumu <aa>, divskanis /uo/ – ar dubultu <oo>. Līdztekus neregulāri sastopami arī citi fonēmu pieraksta gadījumi.

Manceļa rakstības sistēmā ir skaidri redzams tikai viens fonēmu **hipodiferenciācijas** jeb nešķiršanas (Vanags 1997, 165–168) gadījums – netiek šķirtas fonēmas /g/ un /ɣ/, kas rakstītas vienādi ar <g, gh>. Taču zīmīgi, ka Mancelis pats ir minējis šo gadījumu 1631. gada LVM ievadā, norādot, ka ir tādi vārdi, ko grūti uzrakstīt, kā piemēru minot lietvārdu *soģis*:

Wiewol auch vnleugbahr/ das viel Worte in der Lettifchen ſprache gefunden werden/
die fich nicht woll ſchreiben laffen/ alß *Sohghis* (ein Vogt). (Manc1631_LVM,
14)

Vairākos gadījumos var runāt arī par fonēmu **hiperdiferenciāciju** (Vanags 1997, 168–169), kad īpaši tiek atzīmēti kādi fonēmu pozicionāli varianti jeb alofoni. Par hiperdiferenciāciju noteikti var atzīt fonēmas /e/ rakstījumu <ō> pirms <w> vietniekvārdu formās *tevis* <tōwis>, *tev* <tōw>, *tevim* <tōwim>; *sevis* <fōwis>, *sev* <fōw>, *sevim* <fōwim>, norādot uz /e/ alofonu – priekšējās rindas noapaļotu patskani [œ], kas veidojas pirms labiālā līdzskaņa un ir tuvs vācu valodas fonēmai /œ/.

Nav īsti skaidrs, vai fonēmas hiperdiferenciācija ir fonēmas /g/ divējādā rakstībā – <g> : <gh>. Lielākoties tie ir kā fakultatīvi varianti ar ievērojamu <gh> pārsvaru, piemēram, vārdi, kas sākas ar /gr/, 809 reizes rakstīti ar <ghr->, bet 204 reizes – ar <gr->, vārdi, kas sākas ar /ga/ vai /ga:/, 976 reizes – <gha->, bet 68 – <ga->. Mancelis LVM ievadā gan īpaši skaidro <gh> izrunu, taču nenorāda, vai un kā tā atšķirtos no tās skaņas, ko apzīmē ar <g>.

Īpašu vietu Mancelļa rakstība latviešu rakstu valodas vēsturē ieņem arī ar to, ka tajā ir šķirti patskaņi /e/ : /æ/ un /e:/ : /æ:/, šauro patskani apzīmējot ar <e>, bet plato – ar <ā>. Šai gadījumā ir tīri teorētiska problēma – vai šie patskaņi 17. gs. uztverami kā atsevišķas fonēmas vai tomēr tikai kā /e/ un /e:/ alofoni?

Fonētiskā principa realizācija parādās arī daudzos gadījumos, kad Mancelis atspoguļo rakstībā **pozicionālās līdzskaņu pārmaiņas**.

Visai konsekventi tas realizēts celma un galotnes sadūrā vairākos gadījumos. Pozīcijā, kur morfēmiskas robežas situācijā veidojas fonēmu /g/ un /s/ sadura un notiek regresīvā asimilācija balsīguma ziņā [ks], Mancelis 1631. gada izdevumos gandrīz simtprocentīgi lieto fonētisko principu, apzīmējot skaņas ar burtu <x>. Tas sastopams lietvārdu un adjektīvu vsk. nom. galotnē 978 reizes, piemēram, *bargs* <barx>, *barība(s)sargs* <Barribafarx>, *blēdīgs* <blehdiex>, *cienīgs* <czeeniex>, *draugs* <Draux>, *kungs* <Kunx>. Savukārt burtu kopa <gs> vārda galā, reprezentējot morfoloģisko /g-s/, atrodama tikai trīsreiz: *paticīgs* <patitzigs> (Manc1631_LVM), *pieticīgs* <peetitziegs>, *rags* <Raggs> (Manc1631_LGL).

Fonētiskais princips redzams arī fonēmu /z/ un /s/ sadūrā vsk. nom. formās, kur arī notiek regresīvā asimilācija par [ss], t. i., [s:]. Leksēmas *dārzs*, *mazs* tiek rakstītas <Dahrß, Dahrs>, <maß, mas>, kas neatšķiras no leksēmu rakstības, kurās ir divu /s/ sadura – *ass* <aß>, *debess* <Debbes>, *gaiss* <ghaiß>, *kluss* <kluß, klus>, *mēness* <Mehneß, Mehnes>, *patiešs* <patteeß, pattees>, *sauss* <fauß>.

Celma un galotnes sadūrā fonētiskais princips lietots arī tad, ja celms beidzas ar /z/ un notiek gan regresīvā, gan progresīvā asimilācija, veidojoties skaņai [ʃ]. Leksēmas *dažs* <daʃfch>, *spožs* <ʃpohfch, ʃpofch> raksta tāpat kā *drošs* <drohfch, drofch, drohfch>, *gaišs* <gaifch>, *svešs* <fwelfch>, *tumšs* <tumbfch>.

Fonētiskais princips parādās arī verbu infinitīvā. Celmi, kas beidzas ar /g/ : /ɣ/ (turpmāk /g/), infinitīva /t/ priekšā tiek rakstīti vienīgi ar <k>, atspoguļojot nebalsīgu izrunu [kt], piemēram, *aizliegt* <aisleekt>, *augt* <aukt>, *degt* <deckt>, *pabeigt* <pabeickt>, *pielūgt* <peeluhkt>, *zagt* <fackt>. Šāda rakstība neatšķiras no vārdiem, kam celms beidzas ar /k/ : /ʔ/ (turpmāk /k/), piemēram, *aizbraukt* <aisbraukt>, *aiztikt* <aistickt>, *ielikt* <eelickt>, *nākt* <nahkt>, *patikt* <pattickt>.

Tieši tāda pati aina redzama arī infinitīvos ar /b/ celma beigās. Neviens rakstījums ar nav fiksēts, bet viscaur lietots tikai <p>, rādot izrunu [pt] – *aizgrābt* <aisgrahpt>, *atriebties* <attreeptees>, *glābt* <ghlahpt, ghlappt>, *izģērbt* <iʃgehrpt>, *sagrābt* <ʃaghraht>, līdzīgi kā vārdos, kam celms beidzas ar /p/, piemēram, *aptērties* <aptehrtpees>, *atkāpt* <attkahpt>, *pielipt* <peelipt>, *slēpt* <flehpt>, *tappt* <tappt>.

Pēc fonētiskā principa vienmēr rakstīts arī celma /g/ pirms piedēkļa /t/ vēlējuma izteiksmē: *aizliegtu* <Aiʃleektu>, *zagtu* <facktu> (2 gadījumi), kā arī pagātnes pasīvā divdabja formās, piemēram, *aizslēgtas* <aisʃlāhktas>, *apslēgti* <apʃlāhkti>, *pabeigta* <pabeickta>, *pārsteigts* <pahrʃteicktz>, *pielūgts* <peeluhkts> (9 gadījumi). Šādu formu no vārdiem ar /b/ celma galā Mancela pirmā perioda tekstos vispār nav.

Vēl viena morfoloģiska forma, kurā parādās fonētiskais rakstības princips, ir verbu nākotnes formas piedēkļa -s-/-š- priekšā. 1631. gada avotos celma /g/ un piedēkļa /s/ sadūrā izmantota tikai fonētiska rakstība, parasti ar burtu <x>, piemēram, *aizliegs* <aisleex>, *aizliegsi* <aisleexi>, *iedegsies* <ee=dexees>, *izbēgs* <iʃbehx>, *pabeigs* <pabeix>, *pielūgsi* <peeluxi>, retumis arī ar <kf> vai <ks>: *lūgsieta* <luhkʃfeeta>, *nesadegsi* <nheʃadeckʃfy>; *aizliegs* <aisleeks>, *izbēgs* <iʃbehks>. Tādējādi šo formu rakstība sakrīt ar vārdiem, kam celma galā ir līdzskanis /k/, piemēram, *apvilksi* <apwilxi>, *brēks* <brehx>, *iesāks* <eeʃahx>, *liksi* <lixix>, *nāksi* <nahxi>, *nāksieta* <nahxeeta> un *kauksieta* <kauckʃfeeta>, *teiks* <teicks>, *uzliksies* <vslickʃees>.

Fonētiskais princips parādās arī deverbālo atvasinājumu ar -šana rakstībā. No vārdiem ar /g/ celma galā sufiksa priekšā tiek rakstīti vienīgi <k>, atspoguļojot izrunu [kʃ], piemēram, *aizmiģšanas* <Aismickʃchanas>, *bēģšana*

<behkfchana>, *kliegšana* <Kleekfchana>, *lūgšana* <Luhkfchana>, tāpat kā no vārdiem ar /k/, piemēram, *apslikšana* <Apfliekfchana>, *atnākšana* <Attnahkfchana>, *braukšana* <braukfchana>, *brēķšana* <brehkfchana>, *lēķšanu* <Lākfchanu>.

Fonētiskais princips lietots, rakstot vsk. nom. formas vārdiem *acs* <Atz>, *vecs* <wātz>, kuru izrunā gala līdzskanis /s/ asimilējas, veidojoties fonētiskai formai [ats:] resp. [væts:]. Citāda rakstījuma šīm formām vispār nav.

Arī līdzskaņa /j/ zudums galotnes /š/ priekšā līdzīgi tiek rakstīts pēc fonētiskā principa: *rupjš* <rupfch>, *vājš* <Wahfch>, *vējš* <Wehfch>.

2.2. Morfēmiskais princips

Līdztekus asimilatīvo procesu atspoguļojumam rakstībā, t. i., apzinātam un eksplīcīti izteiktam fonētiskajam principam, Mancelis lieto arī **morfēmisko** principu – saskaņā ar kuru morfēmas variantu rakstība tiek vienādotā, neņemot vērā pozicionālas fonētiskas pārmaiņas. Šo principu Mancelis gan pirmā perioda rakstos nav definējis vārdos, turklāt tas nekur nav realizēts konsekventi. Pirmā perioda tekstiem svārstība starp fonētisko un morfēmisko principu neitralizācijas jeb vājajā pozīcijā ir visai raksturīga vairākos gadījumos.

Ļoti uzskatāms piemērs ir priedēkļu *at-*, *ap-* rakstības varianti. Šie priedēkļi balsīgo līdzskaņu priekšā fonētiski realizējas kā [ad-], [ab-]. Tas bieži atspoguļojas arī Mancelļa rakstībā, piemēram, *atbildēt* <adbildeht>, *atdarīja* <addarriya>; *apdomāt* <abdohmaht>, *apžēloties* <abfchālotees>. Tomēr ne visos gadījumos (sk. 1. tabulu). Materiāls liecina, ka asimilācija tiek apzīmēta vairumā iespējamo pozīciju – p > b pirms līdzskaņiem /b, d, g, z, dz/, t > d pirms /b, d, z, dz/, taču nekad pirms /g/.

1. tabula. Priedēkļu *at-*, *ap-* rakstība balsīgo līdzskaņu priekšā

		<ad-> / <ab->	<at-> / <ap->	kopā
<i>at-</i>	skaits	196	155	351
	%	55,84 %	44,16 %	100 %
<i>ap-</i>	skaits	78	113	191
	%	40,84 %	59,16 %	100 %

Taču sīkāka gadījumu analīze rāda, ka fonētiskais princips dominē tikai divu bieži lietotu leksēmu – *atbildēt* (kopā 190 piemēru jeb 54 % no visiem ar priedēkli *at-*) un *apžēlot* (58 piemēri jeb 30 % no visiem ar priedēkli *ap-*) –, kā arī to atvasinājumu rakstībā (sk. tālāk 2.3.).

Citu leksēmu rakstījumā pārsvarā ir redzams morfēmiskais princips. Piemēram, verbs *atzīt* (līdz ar citām formām un atvasinājumiem) rakstīts ar <t> 74 reizes, bet ar <d> – 10, *atdarīt* – ar <t> 10 reizes, ar <d> 1 reizi. Arī piedēkļa *ap-* rakstībā citiem vārdiem dominē varianti ar <p> (sk. 2. tabulu). Citi verbi, kuriem ir vairāk par 5 piemēriem ar <p>: *apdāvināt* 6 reizes ar <p>, bet 2 reizes ar ; *apdomāt* (ar atvasinājumiem) 25 : 5, *apgaismot* 12 : 2, *apgādāt* 6 : 1, *apgrēkot*, *apgrēcīt* 14 : 2, *apgrūtenāt* 13 : 3, *apģērbt* 7 : 0.

2. tabula. **Priedēkļu *at-*, *ap-* rakstība balsīgo līdzskaņu priekšā, neskaitot verbus *atbildēt*, *apžēlot***

		<ad-> / <ab->	<at-> / <ap->	kopā
<i>at-</i>	skaits	16	145	161
	%	9,94 %	90,06 %	100 %
<i>ap-</i>	skaits	28	111	139
	%	20,14 %	79,86 %	100 %

Vairāku verbu formu skaits, kurās iespējama asimilācija, Manceļa pirmā perioda tekstos ir samērā neliels, tāpēc secinājumi jāizdara visai piesardzīgi. Tā, daļēji lokāmā divdabja sufiksa *-dam-* priekšā verbiem, kam celma gala līdzskanis stiprajā pozīcijā ir /k/, rakstīts fonētiski ar <g> pirms: *apslīkdami* <Apfliēgdami>, *iznīkdamus* <iβniēgdamus>, *izvilkdams* <iβwilkdams>, *likdams* <ligdams>, *pirkdams* <Pirgdams> (5×), kā arī vienreiz verbam, kam stiprajā pozīcijā celma gala līdzskanis ir /ts/: *uzlēkdama* <vslāgdama>. Taču paralēli šādos gadījumos tiek rakstīts morfēmiski arī <k>, gan divdabjiem no celmiem ar /k/: *apnikdams* <apnickdams>, *iesākdams* <Eefahkdams>, *iznīkdamāms* <iβniekdamahms>, *likdams* <lickdams>, *nākdams* <nahkdams>, *patīkdams* <patickdams>, gan no celmiem ar /ts/: *pateīkdami* <patteickdami>, *rūkdams* <ruhkdams>. Pēc morfēmiskā principa rakstīti arī divi vienīgie gadījumi no verbiem ar /p/ celma galā: *izstiepdams* <iβ=βteepdams>, *kāpdams* <Kahpdams>.

No verbiem ar /t/, /d/, /s/ saknes beigās divdabjos ar *-dam-* sufiksa priekšā nekad nav rakstīts marķētais virgulētais burts <f>, tikai <f, β, s>, piemēram, *ciezdami* <czeēfdami>, *piekusdams* <peekufdams>, *vezdams* <wāfdams>; *ēzdams* <āhβdams>, *nesdams* <nāβdams>, *sizdams* <iββdams>; *ēzdams* <āhsdams>, *snausdamu* <fnausdamu>. To varētu uztvert kā fonētisku rakstību, ja vien visi šie burti arī citās pozīcijās bieži netiktu izmantoti, lai apzīmētu ne tikai balsīgo /z/, bet arī nebalsīgo /s/.

Nākotnes formu skaits vārdiem ar /b/ celma galā ir neliels, pavisam 7 piemēri. No tiem četri rakstīti fonētiski, turklāt visi no verba *atriebt*, *atriebties*: <attreeps (2×), attreepfleeß, attreepfleeßes>. Trīs formas rakstītas ar /b/, viena no tām arī no verba *atriebties*: <attreebfleeßes>, parējās divas: *apģērbsimies* <apgherbſimees>, *sagrābsi* <ſagrahbſi>. Šo nākotnes formu rakstība sakrīt ar vārdiem, kam celma galā līdzskanis /p/, piemēram, *atkāpsim* <attkahpſim>, *atstiepsi* <atſteepſſy>, *tapšu* <tapſchu>.

Atsevišķi aplūkojama tādu gadījumu rakstība, kad morfēmu sadūrā veidojas afrikāta /ts/ vai /dz/. Vārda galā vīriešu dzimtes vsk. nom. formās, kur morfēmu sadūrā no celma gala /d/ vai /t/ un galotnes /-s/ veidojas afrikāta /ts/, Manceļa pirmā perioda darbos nav lietots vienots rakstības princips. Visbiežāk redzams fonētiskais princips. Tā ar <tz>, kas reprezentē fonētisko /ts/, tiek rakstīti gan vārdi, kam celms beidzas ar /t/, piemēram, *amats* <Ammatz>, *darīts* <darietz>, *pats* <patz>, *prāts* <Prahtz>, *sists* <fiſtz>, *svēts* <ſwähhtz>, gan vārdi, kam celms beidzas ar /d/, piemēram, *dažāds* <daſchatz>, *galds* <Ghalltz>, *gods* <Ghohtz>, *kāds* <kahtz>, *podš* <Pohtz>.

Šādas struktūras vārdi diezgan bieži rakstīti arī ar <-ts> vārda galā, piemēram, *ārsts* <Ahrſts>, *ielikts* <eelicſts>, *kūts* <Kuhts>, *pats* <patts>, *prāts* <Prahts>, *skaists* <ſkaifſts>, tāpat arī, kaut daudz retāk, *kāds* <kahts>, *vārds* <Wahrts>. Ja vārdus ar /t/ celma galā šai gadījumā var uztvert kā morfēmiski uzrakstītus, tad vārdi ar /d/ liek domāt par fonētisku rakstību, tikai ar citiem burtiem.

Tīri morfēmiski noteikti rakstīti tie vārdi, kas vsk. nom. beidzas ar <-ds>, piemēram, *bads* <Badds>, *gads* <Ghadds>, *gods* <Ghods>, *kāds* <kahds>, *rads* <Radds>, *sirds* <Sirds>, *svabads* <ſwabbads>, *vārds* <Wahrds>, *vienāds* <weenahds>. Taču šis rakstības veids nav dominējošs – 57 no 560 gadījumiem. Vārdi ar /d/ celma galā ar <-ts> rakstīti 12 reizes, bet ar <-tz> – pat 224 reizes (sk. 3. tabulu).

Taču iespējams arī trešais rakstības veids, kurā vismaz šķietami apvienots gan morfēmiskais, gan fonētiskais princips. Visdrošāk tas konstatējams vārdiem, kam celms beidzas ar /d/, gadījumos, kad apzīmēts gan celma līdzskanis, gan gala afrikāta, piemēram, *gads* <Ghadtz>, *guards* <gharrdtz>, *gods* <Ghohdtz>, *rads* <Radtz>, *sirds* <Sirrdtz> (239 reizes), retāk arī *gods* <Ghohdts>, *sirds* <Sirdts>, *vārds* <Wahrds> (27 reizes). Šāda rakstība, kas var liecināt par mēģinājumiem apvienot gan fonētisko, gan morfēmisko

principu, sastopama arī sava laika vācu rakstībā, piemēram, <freundt, landt> (Nübling u. a. 2017, 254). Unikāls rakstījums ir formā <Wahrtzs>.

3. tabula. Vārdu, kas beidzas ar /d-s/, rakstība

/d-s/	<-ds>	<-tz>	<-ts>	<-dtz>	<-dts>	<-tzs>	kopā
skaits	57	224	12	239	27	1	560
%	10,18 %	40 %	2,14 %	42,68 %	4,82 %	0,18 %	100 %

Iespējams, ka arī gadījumos, kad vārda celms beidzas ar /t/, bet rakstīts ar <tt>, var domāt par abu principu izmantojumu, piemēram, *cits* <czittz>, *desmits* <deßmittz>, *pats* <pattz>, kā arī *cits* <czitts>, *pats* <patts>. Tiesa, šāds lietojums ir neapšaubāmi perifērs, jo piemēru ar <ttz> ir 60, bet ar <tts> tikai 13 (sk. 4. tabulu).

4. tabula. Vārdu, kas beidzas ar /t-s/, rakstība

/t-s/	<-ts>	<-tz>	<-ttz>	<-tts>	Kopā
skaits	214	914	60	13	1201
%	17,82 %	76,1 %	5 %	1,08 %	100 %

Tāpat fonētiski afrikāta /ts/ tiek biežāk (3 gadījumi) rakstīta vārdā *atslēga*: *atslēgāms* <Atzlāghams> (Manc1631_LVM), *atslēgas* <Atzlāghas> (Manc1631_LVM), *atslēgiems* <Atzlāgheems> (Manc1631_Cat), tikai vienreiz – *atslēgu* <Atßlāgu> (Manc1631_Syr) – pēc morfēmiskā principa.

Savukārt verba priedēkļa *at-* un saknes ar sākuma /s/ sadūrā afrikāta /ts/ nekad netiek apzīmēta, piemēram, *atsakaita* <atfackaita>, *atslēdz* <atflāds>, *atspīd* <atfpied>, *atstāt* <atftaht>, *atsvabināta* <attfwabbinata>. Tas turklāt atbilst mūsdienu latviešu valodas izrunas normai – te afrikāta neveidojas (Laua 1997, 80). Tādējādi šai gadījumā rakstījums atbilst gan fonētiskajam, gan morfēmiskajam principam.

Morfēmiskais princips izmantots arī vārdu celma rakstībā dažādās formās vai atvasinājumos. Ja līdzskaņa dubultojušs lietots formās, kur īsais patskanis atrodas vaļējā zilbē, tas saglabāts arī formās, kur zilbe ir slēgta. Tā lokāmo vārdu locījumu vairumā galotne sākas ar patskani, tāpēc iepriekšējā zilbe var būt vaļēja, piemēram, *bada* <Badda>, *citu* <czittu>, *garam* <Gharram>.

laba <labba>, *namu* <Nammu>, taču līdzskaņa burta dubultojuums parasti saglabāts arī vīr. dz. vsk. nom. formās, kur galotnē ir tikai līdzskanis /-s/, piemēram, <Badds, czittz, Gharrs, labbs, Namms>. Pirmā posma rakstos vsk. nom. forma *bad*s 4 reizes rakstīta ar <dd>, ar <d> – nevienu; vsk. nom. *gars* ar <rr> rakstīts 67 reizes, ar <r> – vienreiz, vsk. nom. *labs* ar <bb> rakstīts 49 reizes, bet ar – 5 reizes, vsk. nom. *nam*s ar <mm> rakstīts 11 reizes, bet ar <m> – 2 reizes.

Vienīgā leksēma, kuras rakstībā ir izteiktas svārstības, ir vietniekvārds *mans*. Tas vīr. dz. vsk. nom. 60 reižu rakstīts ar <nn>, bet 65 reizes – ar <n>. Tāda pati svārstība redzama arī vietniekvārda *es* vsk. dat./ak. formā *man*, tā 546 reizes rakstīta ar <nn>, bet 218 reizes – ar <n>.

Arī verbu formu rakstībā lietots morfēmiskais princips. Ja vairākjilbīgās formās veidojas vaļēja zilbe ar īsu patskani, aiz tā esošais viens līdzskaņa burts tiek dubultots, piemēram, no verba *gribēt* – <ghribbu, ghribbam, ghribbaht, gribbahs, ghribbeyu, ghribbādams>. Līdzskaņu dubultojuums parasti tiek saglabāts arī tag. 3. pers. formā *grib* – tā <ghribb> rakstīts 32 reizes, bet <ghrib> – 3 reizes. Līdzīgi verba *varēt* tag. 3. pers. forma *var* ar <rr> rakstīta 249 reizes, bet ar <r> – 15 reizes. Morfēmiskais princips redzams arī tādās tag. vai imp. vsk. 2. pers. formās kā *atver* <attwerr>, *cel* <czell>, *jem* <jemm>, tag. 3. pers. formās, piemēram, *deg* <dāgg>, *guļ* <ghuļ>, *met* <mātt>, *ved* <wādd>, kā arī infinitīvos *art* <arrt>, *celt* <czellt>, *mirt* <mirrt>, *sprukt* <fpruckt>, *velt* <wellt>, *zagt* <fackt>. Izņēmums ir verbs *tapt*, kuram līdzās formām <tappa, tappis, tappufchi> parasti lietotas formas <tapt, taps, taptu>, iespējams, tagadnes formu <tohpu, tohpi, tohp> dēļ, kurās regulāri pēc saknes divskaņa rakstīts <p>. Ar vienu <r> rakstīta arī verba *būt* tag. 3. pers. forma *jir* <gir>, jo tā ir izolēta no pārējām paradigmas formām, kā *būt*, *esmu*, *biju*, ar atšķirīgu sakni.

Morfēmisko principu var saskatīt arī prepozīcijas *pret* rakstībā <prett> (65 reizes; <pret> tikai vienreiz), jo līdzās ir arī adverbs *pretī* <prettie, pretty, pretti>, *pretīb* <prettieb>, kā arī atvasinājums *pretībnieks* <prettibneex>.

Vairāku vienzilbīgu vārdu rakstībā līdzskaņu rakstības izvēle pagaidām nav izprotama. Tā ar izteiktu līdzskaņa burta dubultojuma pārsvaru rakstīti: *bet* <bett> 810 : <bet> 2, *pat* <patt> 18 : ar vienu <t> vispār nav. Ar izteiktu viena līdzskaņa rakstījuma pārsvaru lietoti: *ar* <arr> 7 : <ar> 994, *jeb* <jebb> 2 : <jeb> 190, *par* <parr> 21 : <par> 731. Savukārt vēl dažu leksēmu rakstības varianti ir salīdzinošā līdzsvarā: *ap* <app> 4 : <ap> 6, *kur* <kurr>

23 : <kur> 69, *tur* <turr> 99 : <tur> 63. Vai šeit ir brīva variācija vai tomēr izvēli nosaka kāds princips, vēl būtu pētāms.

2.3. Leksiski tradicionālais princips

Atgriežoties pie divu priedēkļverbu, proti, *atbildēt* un *apžēlot*, biežās fonētiskās rakstības ar atspoguļotu asimilāciju balsīguma ziņā, kas turklāt ir skaitliski pretēja tendencei citu līdzīgu priedēkļverbu rakstībai, var izvirzīt hipotēzi, ka šajos gadījumos līdztekus fonētiskajam Mancelļa rakstību ietekmējis arī princips, ko varētu saukt par **leksiski tradicionālo** – atsevišķu bieži lietotu leksēmu rakstībā dominē viens no variantiem, kas balstās senākā tradīcijā. Tā verbu *atbildēt* (ar formām un atvasinājumiem) Mancelis rakstījis ar <t> 10 reizes, bet ar <d> – 180 reižu (sk. 5. tabulu).

5. tabula. **Verba *atbildēt* rakstība**

<i>atbildēt</i>	<adb->	<atb->	kopā
skaits	180	10	190
%	94,74 %	5,26 %	100 %

Būtiski, ka šāda fonētiska rakstība raksturīga arī agrīnajiem pirmsmancelļa perioda (1585–1615) izdevumiem. Tajos atrodami 329 verba *atbildēt* un tā atvasinājumu rakstības piemēri ar <d>, piemēram, <adbildeeth, adbildey, Adbilde, Adbildefchenne>, bet tikai 3 – ar <t>: <atbildeet, atbildeefchenne (2×)>.

Savukārt rakstība ar priedēklī *ap-* izteikti dominē verba *apžēlot* un tā atvasinājumu rakstībā – 50 ar : 8 ar <p> (sk. 6. tabulu). Arī tas seko pirmajiem rakstiem, kur rakstījums ar atrodams 72 reizes, piemēram, <abßeeloht, abfelo, abßeeloyes, abßeeloſchenne>, bet ar <p> – tikai 2 reizes, turklāt arī tikai 1585. gada katoļu katehismā: <apdfeloet>.

6. tabula. **Verba *apžēlot* rakstība**

<i>apžēlot</i>	<abf->	<apf->	kopā
skaits	50	8	58
%	86,21 %	13,79 %	100 %

Tādējādi, kā jau iepriekš minēts, priedēkļu *at-* un *ap-* fonētiskā rakstījuma daudzumu kopumā nosaka tikai divas leksēmas: *atbildēt*, kas veido 91,84 %

no visiem <ad->, un *apžēlot*, kas veido 64,1 % no visiem <ab->. Jāpiezīmē, ka arī turpmāk gan pārejas, gan otrajā periodā Mancelis abu verbu *atbildēt* un *apžēlot* priedēkļa līdzskaņus raksta fonētiski, tādējādi apstiprinot, ka šāda rakstība balstās tradīcijā.

2.4. Diferencētājprincips

Neapšaubāmi Mancelis latviešu valodas rakstībā ieviesa vairākus rakstības paņēmienus, kas ir atkarīgi no vārdu gramatiskās nozīmes. Tos var dalīt divās grupās. Pirmo grupu veido vairāki gadījumi, kad ar atšķirīgu rakstību tiek šķirtas vairākas homonīmiskas gramatiskās formas. To mēdz dēvēt par **diferencētājprincipu** (arī diferenciācijas, diferenciālo principu), kas latviešu valodniecībā saukts arī par **loģisko** principu, kā to savulaik apzīmējusi Emīlija Lāme (Lāme 1933; Bergmane 1986, 97–98). Šāds paņēmiens Mancelim noteikti bija pazīstams gan no vācu, gan latīņu valodas 17. gs. rakstības (Ebert u. a. 1993, 24; Nerius 2003, 2467–2468). Vācu valodā šim nolūkam izmantoti atšķirīgi burti (piemēram, artikuls *das* : saiklis *daß*, vietniekvārds *sein* : verbs *seyn*), reizēm burtu dubultojums.

Manceļa pirmā perioda tekstos visai konsekventi šķirts homoformu pāris – adjektīvu vīriešu dzimtes dsk. nom. formas un deadjektīvie adverbi, adjektīvu galotnē rakstot <-i>, retumis arī <-y>, bet adverbos <-e>, piemēram, *svēti* – adj. *Klauffaita mannis juhs **fwáhti** Bâhrni* (Manc1631_Syr, 590, 15) : adv. *fwáte dfiewoht fchinni Paffaule* (Manc1631_LVM, 31, 4); *spēcīgi* – adj. *vnd kad laudis **fpehtzigi** gir* (Manc1631_Syr, 568, 2) : adv. *Vnd winja Darrbs **fpehzige** parrahdahs* (Manc1631_LGL, 281, 25).

Vienīgais pirmā perioda darbs, kurā ir konstatējama būtiska atkāpe no šādas rakstības, ir Ziraka gudrības grāmata (Syr). Tajā līdztekus biežam <-e> rakstījumam adverbu galotnē – 277 reizes – vismaz 45 gadījumos šīs formas rakstītas ar <-y>, piemēram, *Bett **skaysty** iffacky to Tayßnibu* (Manc1631_Syr, 523, 31), *Tick **ilgy** / ka tów labbe klahyahs / tad gir wings taws Beedris* (Manc1631_Syr, 526, 13), *aifto tam Kungam girr itt **láhty** / Nabbagu baggate darryht* (Manc1631_Syr, 536, 25). Tā kā Ziraka gudrības grāmata ir agrīns (starp 1616. un 1625. gadu) Manceļa paša tulkojums (sal. Manc1631_LVM, 16–17), var domāt, ka viņš vēl nebija pilnībā izšķīries par diferencētājprincipa lietojumu šai gadījumā.

Otrs formu pāris, kas tiek šķirts Manceļa pirmā posma rakstos, ir substantīvu, adjektīvu un pronomenu vsk. ak. un dsk. ģen. formas ar galotni *-u*. Vsk. ak. formu galotnē lietots burts <-u>, bet dsk. ģen. formās – <-o>.

piemēram, *baznīcakungu* – vsk. ak. *Ta buhß tów vs to **Baßniza**=Kungu fatziet* (Manc1631_Cat, 490, 16) : dsk. ģen. *Bett kad wings no to **Bafnizakungo** Rohkams tohs Vppera Ghabbalus jehme* (Manc1631_Syr, 612, 11); *bērnū* – vsk. ak. *juhß attraffeeta to **Bārnū** Autys etietu* (Manc1631_LVM, 32, 17) : dsk. ģen. *Redfi no fcho laiku mann fwātu teix wiffi **Bāhrno** Bāhrni* (Manc1631_LVM, 217, 19); *sievu* – vsk. ak. *Nhe fehd py czitta (Wiera) **Seewu*** (Manc1631_Syr, 532, 15) : dsk. ģen. *vnd nhe luhko pehtz to Gyemi czitto **Seewo*** (Manc1631_Syr, 532, 12); *slepenu* – dsk. ģen. un vsk. ak. *Aifto wiffas leetas warr faliedfenaht / bett Lammafchanu / Neewafchanu / iß=ftaftifchanu **flāppāno** leeto / vnd **flappānu** eewainofchanu / tahdas leetas dġán nohft to Draugu* (Manc1631_Syr, 556, 24); *viņū* – vsk. ak. *Tha gir fwāhta ftunda / eekfchan kattras mehs **winju** eeghadayam* (Manc1631_LGL, 356, 16) : dsk. ģen. *Laideeta mums farauftiet **winyo** Saiteß / vnd no mums meft **winyo** Wirrwes* (Manc1631_LGL, 422, 6).

Pašreizējā pētījumu stadijā ir pamats uzskatīt, ka Mancelis varētu būt centies šķirt arī pronomenu *tas, tā* vsk. ak. un dsk. ģen. homonīmiskās formas. Rakstība <tho> ir lietota vairumā gadījumu dsk. ģen. funkcijā – Syr no 14 formām <tho> 13 ir dsk. ģen., citos pirmā posma tekstos – no 36 formām 24 ir dsk. ģen., piemēram, *Daffch darra labbis wißnicknaku leetu / nhe ka tas buhtu fawu Ghodu pamettis / vnd darra to **tho** Beßdeewigo laufcho deht* (Manc1631_Syr, 552, 26), *Wiß dfiewo / vnd palleek allafschien / vnd kur winjam **tho** gir wayaga / gir tee wiffi paklauffigi* (Manc1631_Syr, 597, 230), *Es titzu eekfchan to Swāhtu Gharru / weenu fwāhtu Chriftitu Bafnizu / to draudfibu to fwāhto / Pedofchanu **tho** Ghrāko* (Manc1631_Cat, 450, 13), ***THo** Nheguddro Mutte ghann facka / Tam ihftānam Deewam mehs titzam* (Manc1631_LGL, 377, 12), *Ka tas mums peftitu no muhffeems Eenaideneekeems / vnd no to Rohku wiffō **tho** / kattri mums eenied* (Manc1631_LVM, 213, 4).

Savukārt no 660 formām Zīraka gudrības grāmatā un 2539 formām pārējos pirmā posma avotos vairums rakstījumu <to> ir vsk. ak. Tomēr šeit vēl nepieciešama visaptveroša piemēru analīze.

Diferencētājprincips kā papildu aspekts parādās arī adverbā *tur* un verba *turēt* 3. pers. formas *tur* rakstībā. Verba forma vienmēr (31 gadījumā) ir rakstīta pēc morfēmiskā principa <turr>, bet adverbam raksturīgas svārstības – 99 reizes tāpat rakstīts <turr>, bet 63 gadījumos atšķirīgi – <tur>.

2.5. Tīri gramatiskais princips

Otru gramatiskajā nozīmē balstītu rakstības paņēmieni grupu veido vsk. lok. formas, kas fonētiski nesakrīt ar citām attiecīgo leksēmu formām, tādējādi

to var nosaukt par **tīri gramatisko principu**. Taču gramatiskā forma ir īpaši izcelta, apzīmējot to ar papildu diakritisko zīmi. Diakritisko zīmju lietojums homoformu šķiršanai ir raksturīgs tā laika latīņu ortogrāfijai, kurā mēdza ar cirkumfleksu jumtiņa formā vai gravi apzīmēt ablatīva locījumu, kā arī dažādu vārdšķiru homonīmas formas (Gilbert 1939; Strockis 2004, 293–294). Visdrīzāk tieši tas arī varēja būt paraugs Mancelim.

Mancelis gramatisko rakstības principu sistemātiski lieto tikai vsk. lok. formās ar galotni *-ā*. Tās konsekventi, kaut ne bez atsevišķiem izņēmumiem, tiek apzīmētas ar gravi jeb pusjumtiņu virs patskaņa burta <à>, piemēram, *Efelis Ackà eekriet* (Manc1631_LVM, 178, 1), *tu tohpi Czetumà eemáftz* (Manc1631_LVM, 156, 7), *Dohd mums czeefchanu behdigà laikà* (Manc1631_LGL, 306, 2), *Paklauffigeems buht labbà vnd launà deenà* (Manc1631_LGL, 306, 3), *Es ghribbu atikal greeftees mannà Nammà* (Manc1631_LVM, 70, 10), *Tas fpied labb widdu paffchà nackty* (Manc1631_LGL, 245, 28), *vnd wehleya teems Peftifchanu winjà Wahrðà* (Manc1631_Syr, 613, 2).

Taču Mancelis nav izmantojis šādu rakstību citām lok. formām – ne vienskaitlī, ne daudzskaitlī. Tajās labākajā gadījumā var redzēt fonētisko rakstības principu, piemēram, *Negg kriet tee abbidiwi Beddreh?* (Manc1631_LVM, 151, 13), *Kad tas nu Elleh / vnd Mohkahß by / pazehle tas fawas Atzis* (Manc1631_LVM, 145, 14), *vnd tappa teems bail / ka kahdai Seewai Bâhrna Sahpehs* (Manc1631_Syr, 609, 23), *czaur to fwáhtu vsczellfchanu vnd Dábbáffies kahpfchanu* (Manc1631_LGL, 372, 8), *vnd licka tam tohß pirrxtus Auffies* (Manc1631_LVM, 167, 8).

Vsk. lok. galotne *-ī* pirmā perioda rakstos lielākoties (vienmēr?) ir apzīmēta ar <-y>, piemēram, *Jht ka weenà Vdens lahffe prett Juhri / vnd ka weens ghraudings / prett Smilffcheems Juhres=mally / tick maß gir winja Ghaddi prett to Muhfchibu* (Manc1631_Syr, 548, 5), *Vnd kad kam nackty vs fawu Ghulltu duffeht vnd ghulleht buhs / dafchadas leetas ee=fagadayahs* (Manc1631_Syr, 592, 12), *tas pirmahk fawu Rohku fawà Afoty eefchaun* (Manc1631_Cat, 496, 11), *Bett ko reds tu weenu Skabbarrgu tawa Brahla Atzy / vnd to Balgki tawà paffchà Atzy tu nhe nomani?* (Manc1631_LVM, 151, 18). Tiesa, <-y> Mancelļa rakstos var reprezentēt gan garu /i:/, gan arī īsu /i/.

2.6. Leksiski gramatiskais princips

Lielo sākumburtu rakstībā izmantoto principu var dēvēt par **leksiski gramatisko** principu, jo tas saistīts gan ar vārdu leksisko, gan gramatisko semantiku. Tāpat kā jau agrīnajos 16. gs. latviešu rakstos Mancelis turpina

rakstīt ar lielu sākumburtu katru jaunu teikumu, lielākoties katru jaunu panta rindu dziesmās, kā arī īpašvārdus. Nozīmīgākie vērojumi par principa lietojuma attīstību saskatāmi lietvārdu rakstībā ar lielu sākumburtu teikuma vidū.

Šis paņēmiens, protams, pārņemts no vācu valodas, daļēji atrodams arī pirmajos rakstos. Tomēr ne tajos, ne Manceļa pirmā perioda darbos tas nav konsekventi izmantots. Jaunāki pētījumi parādījuši, ka arī vācu rakstībā 16.–17. gs. ir laiks, kad lielo sākumburtu rakstības tradīcija vēl ir veidošanās stadijā (sk., piemēram, Nerius 2003; Nübling u. a. 2017, 263–267). Kā pirmie ar lielu sākumburtu teikuma vidū sākti rakstīt īpašvārdi, tad ar baznīcu un reliģiju saistīti sugasvārdi (reizēm saukti par *nomina sacra*), tad personu apzīmējoši sugasvārdi, pēc tam konkrētas nozīmes sugasvārdi, bet kā pēdējie – abstraktas nozīmes sugasvārdi. Turklāt šādas rakstības attīstība bijusi nevis lēcienveidīga, bet pakāpeniska, neaptverot visu semantisko grupu uzreiz. Manceļa darbības periodā lielo sākumburtu lietojums vācu rakstībā teikuma vidus pozīcijā izskatās šādi (sk. 7. tabulu):

7. tabula. **Lielo sākumburtu lietojums vācu valodas lietvārdu rakstībā 17. gs. pirmajā pusē** (pēc Nübling u. a. 2017, 265)

laiks	īpašvārdi	sugasvārdi kopā	<i>nomina sacra</i>	personu apzīmējumi	konkrētas nozīmes lietvārdi	abstraktas nozīmes lietvārdi
1620	98 %	81 %	99 %	96 %	91 %	66 %
1650	99 %	83 %	100 %	93 %	93 %	72 %

Latviešu valodai šādu pētījumu pagaidām trūkst. Vispārīgs apskats par lielo sākumburtu lietojumu rakstu valodas vēsturē ir atrodams Ainas Blinkenas (Blinkena 1986, 173–193) studijā. Arī Manceļa rakstība šai aspektā prasa laikietilpīgu pētījumu. Tomēr šeit varam sniegt nelielu ieskatu, kas veidojies, izpētot atsevišķu izvēlēto leksēmu rakstību pirmajā darbības posmā. Pētījumam izmantotais materiāls atlasīts no vietnes <https://korpuss.lv/id/Senie>, lietojot tikai vārdu sarakstu, nevis konkordanci. Tāpēc atsevišķi ar lielu sākumburtu rakstīti lietvārdi var atrasties arī teikuma sākuma pozīcijā. Tomēr šādu gadījumu skaits ir relatīvi neliels un būtiski neietekmē vispārējo ainu.

Visus īpašvārdus Mancelis neapšaubāmi jau raksta ar lielu sākumburtu. Tie ir gan personvārdi, piemēram, <Anna, Jofeps, Maria, Peteris, Pilatus,

Simons>, gan vietvārdi, piemēram, <Bethanias, Bettleheme, Jordans, Nazareth, Nilus>.

Sakrālus jeb ar baznīcu un reliģiju saistītus sugasvārdus Mancelis arī raksta ar lielu sākumburtu, tomēr ar atsevišķiem izņēmumiem. Pārskatot desmit vārdu grupas (*altāris, bauslis, baznīca, debesis, dievs, gars, krusts, kungs, tēvs, valstība*) rakstības gadījumus, no pirmā posma darbos esošajiem piemēriem 98,9 %³ rakstīti ar lielu sākumburtu.

Līdzīga aina paveras, arī pārskatot personu apzīmējošu sugasvārdu rakstību. Izvēlēto desmit vārdu grupā (*bērns, brālis, cilvēks, gaspaža, kalpone, kalps, māte, meita, sieva, vīrs*) ar lielu sākumburtu rakstīti 99,3 % piemēru.

Izvēlētajā konkrētas nozīmes sugasvārdu grupā (*dārzs, galds, galva, grāmata, kalns, koks, krēsls, ogle, roka, sēkla*) aina jau ir atšķirīga, šie vārdi nedaudz biežāk rakstīti ar mazu sākumburtu. Ar lielu sākumburtu rakstīti 93 % piemēru.

Vēl mazāks lielo sākumburtu izmantojums ir abstraktas nozīmes lietvārdu rakstībā. No izvēlētajiem primārajiem jeb īsajiem atvasinājumiem (*bads, bēdas, darbs, grēks, laime, miers, prāts, prieks, slava, spēks*) vien 68,5 % rakstīti ar lielu sākumburtu.

Atsevišķi tika aplūkoti atvasinājumi ar izskaņām *-ība, -ums, -šana*, analizējot visus pirmā perioda darbos fiksētos gadījumus. Kopaina rāda, ka šie atvasinājumi 66,9 % gadījumu rakstīti ar lielu sākumburtu. Precīzāku lietojumu pa atsevišķām atvasinājumu grupām un avotiem sk. 8. tabulā.

8. tabula. **Lielo sākumburtu lietojums atvasinājumu ar *-ība, -ums, -šana* rakstībā**

avots	<i>-ība</i>	<i>-ums</i>	<i>-šana</i>	vidējais
Cat	69 %	68,4 %	76,6 %	71,3 %
LVM	64,8 %	63,4 %	65,6 %	64,6 %
LGL	66,4 %	58,8 %	59,6 %	61,6 %
Syr	79,7 %	70,6 %	60,7 %	70,3 %
vidējais	69,9 %	65,3 %	65,6 %	66,9 %

Skaitot visas sugasvārdu grupas kopā, lielie sākumburti lietoti 85,4 % gadījumos. Salīdzinot iegūtos skaitļus ar Mancelļa laika ainu vācu rakstu

³ Skaitļi aprēķinoti noapaļoti līdz procentu desmitdaļām.

valodā, redzams, ka situācija ir visai līdzīga, Mancelis ir sekojis sava laika nerakstītajai vācu rakstības tradīcijai (sk. 9. tabulu).

9. tabula. **Lielo sākumburtu lietojums vācu valodas un Manceļa pirmā posma lietvārdu rakstībā**

laiks	īpašvārdi	sugasvārdi kopā	<i>nomina sacra</i>	personu apzīmējumi	konkrētas nozīmes lietvārdi	abstraktas nozīmes lietvārdi
vācu valoda (1620–1650)	98,5 %	82 %	99,5 %	94,5 %	92 %	69 %
Mancelis (1631)	100 %	85,4 %	98,9 %	99,3 %	93 %	67,7 %

Secinājumi

Georga Manceļa pirmā darbības posma (1631. gada izdevumi) tekstu rakstības intertekstuālā un intratekstuālā analīze ļauj izdarīt vairākus secinājumus par viņa izmantotajiem rakstības principiem un paņēmieniem.

1. Rakstības pārveides galvenais iemesls ir neapmierinātība ar līdz tam lietoto rakstību, tās neprecizitāti, kas neatspoguļo izrunu.
2. Rakstības paņēmieni pamats ir sava laika vācu rakstība, kas papildināta ar burtiem un to kombinācijām, kas nepieciešamas specifisku latviešu valodas fonēmu (skaņu) apzīmēšanai.
3. Galvenais un eksplicīti formulētais princips ir fonētiskais. Tas izpaužas ne tikai gandrīz visu fonēmu diferencēšanā, izņemot /ʃ/, bet arī biežā pozicionālo skaņu asimilācijas procesu atspoguļojumā.
4. Daļēji realizēts, taču vēl eksplicīti neformulēts ir morfēmiskā principa izmantojums.
5. Dažos gadījumos saglabāta atsevišķu leksēmu iepriekšējā rakstu perioda rakstība, ko var dēvēt par leksiski tradicionālo principu.
6. Gramatisku homoformu šķiršanai vairākos gadījumos izmantots diferencētājprincips.
7. Lokatīva apzīmēšanai izmantota diakritiskā zīme gravis, aizsākot tīri gramatiska principa lietojumu latviešu ortogrāfijā.
8. Lielo sākumburtu lietojumā teikuma ne sākuma pozīcijā sekots sava laika vācu rakstībai, balstoties leksiski gramatiskajā principā.

GEORG MANCELIUS' PRINCIPLES OF ORTHOGRAPHY: THE FIRST PERIOD (UNTIL 1631)

Summary

The research presented in the article arose as a kind of side product of the project 'Digital Resources for Humanities: Integration and Development', in which principles and techniques were developed for the conversion of early Latvian written monuments into modern writing, in order to enable searching in the corpus, using modern orthography. In the course of this project, special tables of conversion rules were created for individual sources, making it possible to better understand the principles and methods of spelling. The tables of conversion rules of all texts by Georg Mancelius served as one of the foundations for the research presented in the article.

Philological analysis and comparison are used as the main methods of the research. First of all, an intra-textual analysis of spelling and its variants in each individual text was carried out. Next, an inter-textual comparative analysis was conducted, comparing the results of the analyses of individual sources.

The data analysis has clearly distinguished two periods of Mancelius' texts, as well as a transitional period between them. Due to the large amount of data, this article deals only with the orthography and its principles of the first period of Mancelius' activity (1631 editions). The analysis of the texts has allowed us to draw several conclusions about the orthography principles used by him.

1. The main reason for changing the orthography was dissatisfaction with the spelling used until then, its inaccuracy, which does not reflect the pronunciation.
2. The basis of the used spelling is the German writing of its time, supplemented with letters and their combinations, which are necessary for the designation of specific phonemes (sounds) of the Latvian language.
3. The main and explicitly formulated principle is phonetic. This is manifested not only in the differentiation of almost all phonemes, except for /t/, but also in the frequent reflection of positional sound assimilation processes.
4. The use of the morphemic principle is partially realized but not yet explicitly formulated.
5. In some cases, the writing of individual lexemes from the previous writing period has been preserved, which can be called the lexically traditional principle.
6. The differentiating principle is used in several cases for separating grammatical homoforms.
7. The diacritic sign 'gravis' is used to denote the locative, thus starting the use of a purely grammatical principle in Latvian orthography.
8. The use of capital letters in the non-starting position of the sentence follows the German writing of the time, based on the lexical-grammatical principle.

AVOTI

Manc1631_Cat – Mancelius, Georgius, 1631, *Der kleine Catechismus D. Martini Lutheri*.. Gedruckt in der Königlichen Häupt vnd See-Statt Riga in Lieffland durch vnd in Verlegung Gerhard Schröders. Pieejams: https://senie.korpuss.lv/static/Manc1631_Cat/Manc1631_Cat.htm

Manc1631_LVM – Mancelius, Georgius, 1631, *Lettisch Vade mecum*.. Gedruckt zu Riga durch vnd in Verlegung Gerhard Schröders. Pieejams: https://senie.korpuss.lv/static/Manc1631_LVM/Manc1631_LVM.htm

Manc1631_LGL – Mancelius, Georgius, 1631, *Lettische geistliche Lieder un Psalmen*.. Gedruckt zu Riga in Lieffland durch vnd in Verlegung Gerhard Schröders. Pieejams: https://senie.korpuss.lv/static/Manc1631_LGL/Manc1631_LGL.htm

Manc1631_Syr – Mancelius, Georgius, 1631, *Das Hauß=Zucht=und Lehrbuch Jesu Syrachs*.. Gedruckt zu Riga in Lieffland durch vnd in Verlegung Gerhard Schröders. Pieejams: https://senie.korpuss.lv/static/Manc1631_Syr/Manc1631_Syr.htm

ATSAUCES

Andronova, Everita, Anna Frīdenberga, Renāte Siliņa-Piņķe, Elga Skrūzmane, Anta Trumpa, Pēteris Vanags 2022, Variantums kā konvertācijas izaicinājums: Georga Manceļa tekstu atveide mūsdienu rakstībā, *Letonica* 47, 188–206.

Andronova, Everita, Anna Frīdenberga, Lauma Pretkalniņa, Renāte Siliņa-Piņķe, Elga Skrūzmane, Anta Trumpa, Pēteris Vanags 2022a, Latviešu valodas senāko rakstu pieminekļu konvertācija mūsdienu rakstībā: iepriekšējā pieredze un automatizācijas mēģinājumi, *Aktuālas problēmas literatūras un kultūras pētniecībā. Rakstu krājums* 27, 346–358.

Andronova, Everita, Anna Frīdenberga, Lauma Pretkalniņa, Renāte Siliņa-Piņķe, Elga Skrūzmane, Anta Trumpa, Pēteris Vanags 2022b, User-friendly search possibilities for early Latvian texts: challenges posed by automatic conversion, in Karl Berglund, Matti La Mela, Inge Zwart (eds.), *Proceedings of the 6th Digital Humanities in the Nordic and Baltic Countries Conference (DHNB 2022)*, Uppsala, Sweden, March 15–18, 2022, Vol. 3232, 168–176.

Apinis, Aleksejs (red.) 1999, *Seniespiedumi latviešu valodā 1525–1855. Kopkatalogs*, Izstrādājis autoru kolektīvs Silvijas Šiško vadībā, Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 1999.

Auer, Anita, Anja Voeste 2012, Grammatical variables, in Juan Manuel Hernández-Campoy, Juan Camilo Conde-Silvestre (eds.), *The Handbook of Historical Sociolinguistics*, Blackwell Publishing Ltd., 253–270.

Augstkalns, Alvils 1930, Veclatviešu rakstu apskats, *Rakstu krājums, Rīgas Latviešu Biedrības Zinību komisijas izdots* 20, 92–137 (= Idem, *Darbu izlase*, Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2009, 89–128).

Bendiks, Hermanis 1968, Ortogrāfija, in *Latvijas PSR mazā enciklopēdija* 2, Rīga: Zinātne, 673.

Bergmane, Anna 1986, Galveno latviešu valodas ortogrāfijas normu izveide, in Anna Bergmane, Aina Blinkena, *Latviešu rakstības attīstība. Latviešu literārās valodas vēstures pētījumi*, Rīga: Zinātne, 80–107.

Blese, Ernsts 1922, *Ievads valodniecībā*, Rīga: Latvijas Augstskolas izdevums.

Blese, Ernsts 1937, Ortografija, in *Latviešu konversācijas vārdnīca* 15, Rīga: A. Gulbis, 30045–30047.

Blinkena, Aina 1986, Lielo burtu lietošana, in Anna Bergmane, Aina Blinkena, *Latviešu rakstības attīstība. Latviešu literārās valodas vēstures pētījumi*, Rīga: Zinātne, 173–193.

Ebert, Robert P., Oskar Reichmann, Hans-Joachim Solms, Klaus-Peter Wegera 1993, *Frühneuhochdeutsche Grammatik*, Tübingen: Max Niemeyer.

Elksnīte, Gita 2011, *Nominālās vārdkopas Georga Manceļa tekstos*, Promocijas darbs, Liepājas Universitāte.

Elmentaler, Michael 2018, *Historische Graphematik des Deutschen. Eine Einführung*, Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag.

Endzelīne, Marta 1927, Apcerējums par Juŗa Manceļa dzīvi un viņa literārisko darbību, in Aleksandrs Dauge, Vilis Plūdons (red.), *Juris Mancelis (= Rakstnieku sejas. Sērija skolai un jaunatnei* 1), Rīga: Valters un Rapa, 5–13.

Frīdenberga, Anna 2016, *Nominālā vārddarināšana Georga Manceļa darbos*, Promocijas darbs, Latvijas Universitāte.

Gilbert, Allan H. 1939, Mock accents in Renaissance and Modern Latin, *Publications of the Modern Language Association of America* 54(2), 608–610.

Jarceva, Viktorija N. (red.) 1998, *Jazykoznanie. Bolšoj enciklopedičeskij slovar'*, Moskva: Bolšaja Rossijskaja enciklopedija.

Jērāns, Pēteris (red.) 1986, *Latvijas padomju enciklopēdija* 7, Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija.

Krēsliņš, Jānis 1992, *Dominus narrabit in scriptura populorum: A Study of Early Seventeenth-Century Lutheran Teaching on Preaching and the Lettische lang-gewünschte Postill of Georgius Mancelius (= Wolfenbütteler Forschungen* 54), Wiesbaden: O. Harrassowitz.

Lāme, Emīlija 1933, Loģiskais princips Glūka rakstībā, in Alvils Augstkalns (red.), *Filoloģijas materiāli. Profesoram J. Endzelīnam sešdesmitajā dzimšanas dienā velīts rakstu krājums*, Rīga: Ramave, 104–110.

Laua, Alise 1997, *Latviešu literārās valodas fonētika*, 4. pārstrādātais un papildinātais izdevums, Rīga: Zvaigzne ABC.

Līgotņu Jēkabs 1924, *Juris Mancelijs, Kristaps Firekers, Ernests Gliks. Biografiski raksturojumi ar izmeklētiem paraugiem no viņu rakstiem* (= *Ievērojami vīri dzīvē un darbā* 2), Rīga: A. Jessens.

Loja, Jānis 1968, *Valodniecības pamatjautājumi*, 2. pārstrādātais izdevums, Rīga: Zvaigzne.

Nerius, Dieter 2003, Graphematische Entwicklungstendenzen in der Geschichte des Deutschen, in Werner Besch, Anne Betten, Oskar Reichmann, Stefan Sonderegger (Hrsg.), *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung* 3, Berlin, New York, 2461–2472.

Nubling, Damaris, Antje Dammel, Janet Duke, Renata Szczepaniak 2017, *Historische Sprachwissenschaft des Deutschen. Eine Einführung in die Prinzipien des Sprachwandels*, 5., aktualisierte Auflage, Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag.

Rutkowska, Hanna, Paul Rössler 2012, Orthographic Variables, in Juan Manuel Hernández-Campoy, Juan Camilo Conde-Silvestre (eds.), *The Handbook of Historical Sociolinguistics*, Blackwell Publishing Ltd., 213–236.

Skujiņa, Valentīna 2006, Salikteņi G. Manceļa vārdnīcā „Lettus“ un krājumā „Phraseologia Lettica“, Rīga: LU aģentūra „LU Latviešu valodas institūts“.

Strockis, Mindaugas 2004, Graikų ir lotynų kirčiavimo įtaka lietuvių kirčio žymėjimui, *Baltistica* 39(2), 289–307.

Vanags, Pēteris 1997, Viduslejasvācu valodas fonoloģiskās sistēmas un rakstības ietekme pirmo latviešu rakstu valodā, *Baltistica* 32(2), 165–178.

Pēteris VANAGS

Baltu valodniecības katedra

Latvijas Universitāte

Visvalža iela 4a

LV-1050 Rīga

Latvia

Anna FRĪDENBERGA

LU Latviešu valodas institūts

Kalpaka bulvāris 4

LV-1050 Rīga

Latvia

[anna_f@inbox.lv]

Institutionen för slaviska och baltiska

språk, finska, nederländska och tyska

Stockholms universitet

SE-106 91 Stockholm

Sweden

[pvanags@latnet.lv]

Anta TRUMPA

LU Latviešu valodas institūts

Kalpaka bulvāris 4

LV-1050 Rīga

Latvia

[antat@latnet.lv]